

Jože Dežman

Etično-personalistični pristop k popravu krivic žrtvam titoizma po arhivu Komisije Vlade RS za izvajanje Zakona o popravu krivic.¹ Doktorska disertacija. Mentor Bojan Žalec, somentor Tomaž Erzar. Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2014. IX, 408 str.

Jože Dežman je disertacijo z odliko zagovarjal dne 3. decembra 2014 pred komisijo v sestavi: red. prof. dr. Christian Gostečnik (predsednik), akademik red. prof. dr. Janez Juhant, izr. prof. dr. Tomaž Erzar in doc. dr. Tamara Griesser Pečar. Skupaj z naslovnico, z vsebinskim kazalom, s povzetkoma v slovenščini in v angleščini, s seznama tabel, kratic, arhivskih virov, zbirk podatkov in virov ter literature obsega 408 strani. Poleg uvoda in sklepa jo sestavlja enajst glavnih poglavij: Dvajseto stoletje – problemski okvir; Soočanje z miti in tabuji titoizma; Tranzicijska pravičnost; Metoda; Oblast ubija tudi po krvavi pomladi 1945; Policijska država; Železna zavesa; Usode in detabuiranje; Zaukazana molk in pozaba ne zdržita, travmatska bremena so dolgoročna; Nekaj ugotovitev; Prihodnost zgodovine zločinov titoizma.

Že samo naslov in hitri pregled vsebinskega kazala nekaj povesta o vsebini disertacije. Avtor, za katerim je drugače že zelo plodna življenjska in raziskovalna pot, se v njej ukvarja z žrtvami titoizma v Sloveniji, opirajoč se na delo omenjene Komisije in na podlagi raziskovanja njenega arhiva. O splošnem stanju raziskav in spoznanj o področju disertacije je avtor zapisal:

»Izidi dosedanjih raziskav in refleksije o prelomnem obdobju 20. stoletja v slovenskem prostoru nakazujejo, da niti količinskih razmerij še zdaleč ne poznamo dovolj, v dosedanjih pa so številne spodbude, ki vodijo k razvijanju kakovostnega raziskovanja.« (81)

Ena od osrednjih težav pri izdelavi disertacije je bila, kako metodično obvladati velikkansko in večplastno gradivo iz arhiva Komisije in kompleksnost tematike naloge na splošno. Ta problem je avtor uspešno rešil tako, da je pri svojem raziskovanju posrečeno kombiniral različne kvalitativne metode in pristope: akcijsko raziskovanje, metodo utemeljene teorije, raziskave pričevanj, fenomenološko analizo, eksistencialno fenomenologijo in eksistencialno psihoterapijo ter metodo raziskave primerov. Značilnosti viktimoloških skupin je ugotavljal po etnografski metodologiji.

V okviru akcijskega raziskovanja se je sam povezoval z združenji žrtev in jih tudi sam organiziral. S spodbujanjem žrtev k njihovemu vstopu v javnost in k uveljavljanju njihovih pravic je uresničeval model akcijskega raziskovanja. V tem segmentu se je ravnal po Lewinovem načelu, »da raziskava, ki ne ustvari nič drugega kot knjige, ne zadošča« (81). Bistvo metode utemeljene teorije je to, da je temeljna pozornost posvečena začetnim analizam, potem pa napreduje k teoretski nadgradnji raziskave. Pri raziskavi pričevanj je uporabljal

¹ V nadaljevanju: Komisija.

metode pripovedne zgodovine in analize pripovedi. V raziskavo primerov je vključil tako podrobnejše prikaze življenjskih usod nekaterih posameznikov kakor tudi primere, ki povezujejo več oseb v skupno dogajanje. Posamezni zgledi so izhodišče za oblikovanje zgodb o posameznikih, pa tudi o raznih družinah ali kakih (drugih) skupinah. Predstavitve življenjskih zgodb temeljijo na vzorcih, ki jih je izluščil iz pregledane dokumentacije in iz sodelovanja z žrtvami. Ta šopek metod mu je na koncu omogočil smiselno razporeditev pregledanega gradiva, razdelitev na tematske sklope in na podlagi tega izdelavo smernic za nadaljnje podrobnejše in bolj poglobljeno raziskovanje. V arhivu Komisije zasledimo različne skupine žrtev oblastnega terorja: uporniške skupine, na smrt obsojene in pomiloščene, usode pobitih po amnestiji 1945, primere zlorabe oblasti in pravosodja v zatiranju vsakršnega nasprotovanja oblastem, umorjene ranjence, invalide, bolnike, najdenčke, pobegle, domobrance, ubite na meji, obsojene na smrt in usmrčene, ubite v zaporu, obsojene na suženjsko delo, obsojene Jehove priče (zaradi odklanjanja služenja v JLA) in še druge. Avtor je svoj metodološki pristop in njegov namen povzel takole:

»Izbrane metode so sito, skozi katerega smo iz gradiva Komisije izbrali tako usode posameznih ljudi kot usode skupin (posebej družin, skupine obsojencev, skupine poslanih na prisilno delo itd.), ki pomembno ilustrirajo tako njihove življenjske poti kot življenjske značilnosti žrtev.« (97)

Naloga je po eni strani medpanožne narave, po drugo strani pa v ospredje stopajo segmenti pripovedne zgodovine, življenjske zgodbe žrtev in žrtvoslovje. Avtorjev namen je, prispevati k raznovrstnim spoznanjem: ne samo o raznih resničnih in količinskih podatkih, ampak tudi poglobiti naše fenomenološko razumevanje žrtev titoizma in njihovega doživljajskega sveta. Na tej podlagi izriše kompleksno in dobro utemeljeno podobo titoističnega obdobja in režima, motreno predvsem z viktimološkega vidika. Žrtve razporedi v več skupin in predstavi izbrane primere. Za svoje trditve in izvajanja priloži dokazno gradivo na podlagi raznovrstne evidence: pričevanja, režimske dokumente, medijske objave itd. Nato razvije svoje ugotovitve in zamisli o nevdržnosti zatrjevanja »Ni smo vedeli«, o tranzicijski pravičnosti in o načinih spopadanja oziroma saniranja posledic titoizma, pri tem pa še posebno poudari pomen resnice in njenega sprejemanja, sočutja, odpuščanja in sprave. Obdelane zgodbe uporabi tudi kot evidenco oziroma podlago za svoje ugotovitve o človeški moči preživetja in o nenasilnih oblikah upora proti titoizmu.

Zaradi večplastnosti in medpanožne narave disertacija ni relevantna samo za zgodovino, ampak za raziskovalce cele vrste različnih ved, ki se ukvarjajo s tem obdobjem in režimom oziroma s fenomenom ali prvinami, ki ga zaznamujejo: politični zločin, totalitarizem, genocid, travme itd. Prinaša pomembno empirično evidenco v prid hipotezam, da je bistvo genocida socialna, ne fizična smrt, da se je genocid v obliki socialne smrti dogajal v času titoizma in da je bistveni element totalitarizma nasilje, grozljivo nasilje pa samo ena od njegovih oblik, zato zgolj na podlagi odsotnosti grozljivega nasilja ne moremo utemeljeno trditi, da v poznejšem obdobju Titove Jugoslavije ta država ni bila totalitarna. Preverjanje te hipoteze avtor v disertaciji resda ni izrecno formuliral kot svoj namen, jo pa evidenca iz nje – ne glede na to – izčrpno podpira. Vsekakor je disertacija izviren in tehten znanstveni prispevek k osvetljevanju tematike, ki je velikega pomena za nadaljnje raziskave, za slovensko družbo na splošno, pa seveda tudi širše.

Bojan Žalec